

Станіслав О. В.

ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНОЇ КОГЕЗІЇ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКОМУ МОНОЛОГІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ А. КАМЮ «СТОРОННІЙ»)

Стаття присвячена проблемі синтаксичної зв'язності – когезії – у сучасній французькій мові. На матеріалі повісті А. Камю «Сторонній» розглянуто особливості когезійної зв'язності в структурі екзистенціалістського монологу. Розвідка довела, що композиційну, структурно-семантичну цілісність екзистенціалістського монологу, його когезійну зв'язність, глибинний зміст і адекватну інтерпретацію уможливають насамперед імпліцитні засоби когезії. Метафора, алегорія, символи виступають важливими когезійними способами зв'язності висловлення та всього тексту. Експліцитні засоби когезії, що традиційно складають ядерні зони синтаксичної сполучуваності речень у межах висловлення, функціонально їм поступаються.

Ключові слова: когезія, синтаксична зв'язність висловлення, екзистенціалістський монолог, експліцитні засоби когезії, імпліцитні засоби когезії.

Станіслав О. В. Особенности синтаксической когезии в экзистенциалистском монологе (на материале повести А. Камю «Чужой»). – Статья.

Статья посвящена проблеме синтаксической связности – когезии – в современном французском языке. На материале повести А. Камю «Чужой» рассмотрены особенности когезийной связности в структуре экзистенциалистского монолога. Проведенное исследование показало, что композиционную, структурную, семантическую целостность экзистенциалистского монолога, его когезийную связность, глубинный смысл и адекватную интерпретацию обеспечивают прежде всего, имплицитные средства когезии. Метафора, аллегория, символы выступают важными когезийными средствами связи высказывания и всего текста. Эксплицитные средства когезии, что традиционно составляют ядерные зоны синтаксической связи в рамках высказывания, функционально им уступают.

Ключевые слова: когезия, синтаксическая связность высказывания, экзистенциалистский монолог, эксплицитные средства когезии, имплицитные средства когезии.

Stanislav O. V. Features of the syntactic cohesion in existentialist monologue (based on the novel Camus "The stranger") – Article.

Our research devoted to the problem of syntactic connectivity – cohesion – in modern French language. On the material of Camus novel "The stranger" is considered cohesive connectivity features in the structure of the existentialist monologue. The analyses of the factual material demonstrated that compositional, structural and semantic integrity of the existentialist monologue, its cohesive connectivity, in-depth content and allow adequate interpretation, especially the implicit means of cohesion. Metaphor, allegory, characters are the important connectivity cohesive ways of expression and the text. Explicit means of cohesion, which traditionally make up the nuclear zone syntactical compatibility sentences within of expression functionally inferior to their place.

Key words: cohesion, coherence syntactic expression, existentialist monologue explicit means of cohesion, cohesion the implicit means of cohesion.

Синтаксична зв'язність тексту – когезія – це зміст і форма всього синтаксису. Проблема синтаксичної зв'язності завжди представляла інтерес для мовознавців і була в центрі актуальних досліджень.

Синтаксичні зв'язки в романістиці ґрунтовно аналізували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: О. Андрієвська, Н. Арутюнова, Р. Будагов, В. Бурбело, Л. Веденіна, В. Гак, З. Гетьман, К. Долінін, Л. Ілія, О. Кагановська, О. Литвиненко, Є. Рефєровська, А. Рочняк, І. Смуцинська, О. Соломарська, Ю. Степанов, Л. Ступакова, Н. Шигарєвська, Н. Філоненко, J.-M. Adam, Ch. Bally, F. Brunot, J. Damourette, J. Dubois, O. Ducrot, L. Hébert, A. Martinet, F. Rastier, A. Sauvageot, A. Séchehay, L. Tesnière, R.-L. Wagner та багато інших. Вони детально описали зв'язки слів у словосполученні, простому та складному реченнях, дослідили проблеми синтаксису в різних аспектах (структурному, прагматичному, семантичному, стилістичному, когнітивному, у площині теорії тексту, аналізу художнього мовлення й под.).

У нашій розвідці ми маємо на меті розглянути особливості когезійної зв'язності висловлення в структурі екзистенціалістського монологу. На ма-

теріалі повісті А. Камю «Сторонній» («L'Étranger», 1942 р.) визначимо функціональні можливості синтаксичної когезії, установимо засоби її вираження в контексті лінгвокультурологічного аналізу.

Насамперед нагадаємо, що в післявоєнній Франції винятковий вплив на лінгвокультурні, історичні процеси, політичну ситуацію загалом мала філософська концепція екзистенціалізму. Вона сформувалася на ґрунті песимістичного погляду на науковий, технічний, духовний прогрес, який перетворився в кошмар світових воєн і тоталітарних режимів. Пік розквіту екзистенціалізму припадає на 40–60-ті роки ХХ століття, коли він стає одним із найбільш значущих і виразних художніх методів літератури модернізму.

Центральним поняттям екзистенціалізму є екзистенція – людське існування, яке вирізняється своєю унікальністю, самотністю, неповторністю. Людині відкривається абсурдність існування як «буття-до-смерті» (тобто буття, яке в кінцевому підсумку призведе до смерті) у світі, що є незрозумілим і ворожим для особистості. Досвід власної екзистенції супроводжується особливими станами – екзистенціалами, такими, приміром, як жах, нудьга, туга, нудота, неспокій і т. п. Основні проблеми ек-

зистенціалізму – питання моральної кризи та пошук виходу з «межової» ситуації; проблема духовної самотності людини, права вибору, свободи волі тощо. Значне місце у філософських принципах екзистенціалізму посідає «проблема стороннього, іншого (чужого)», зміст якої полягає в тому, що для кожної людини інша людина – це «чужий», який їй байдужий і навіть ворожий, оскільки внутрішні світи різних людей, як і все на землі, знаходяться між собою в невідповідності, відчуженості, дисгармонії.

У повісті А. Камю «Сторонній» змальовується життя пересічного службовця-француза – Мерсо, який проживає в Алжирі. Уже перші фрази твору занурюють читача в тяжкий, складний, неоднозначний світ бездуховності, байдужості героя чи, скоріше, антигероя:

«Aujourd'hui, maman est morte. Ou peut-être hier, je ne sais pas. J'ai reçu un télégramme de l'asile : «Mère décédée. Enterrement demain. Sentiments distingués.» Cela ne veut rien dire. C'était peut-être hier» (2, 9).

Зазначимо, що сюжетна лінія, композиція «Стороннього» лінійні, класичні. Повість складається з двох частин. Основу твору становлять три ключові події життя Мерсо – смерть матері, убивство людини й суд. Кульмінаційним моментом оповіді є засудження головного героя до смертної кари судом присяжних; попри тяжкий злочин (убивство), головним доказом звинувачення Мерсо слугує те, що він не плакав на похоронах, а отже, не вартий життя. Важливо відзначити, що сам автор не засуджує свого героя, осуд – справа традиційного суспільства, абсурдність якого зобразив А. Камю.

На нашу думку, яскравий, самобутній стиль А. Камю виявляється в тому, що, незважаючи на простий сюжет, авторська ідея дуже глибока. В екзистенціалістському тексті важливими є не стільки сюжетні лінії, скільки реакція героя на все те, що відбувається навколо нього, точніше, відсутність будь-якої реакції з його боку. А. Камю змальовує людину, яка не відчуває традиційні, прийняті в суспільстві емоції: він не плаче під час похорону рідної матері, йому не подобається пропозиція Марі одружитися, він нічого не переживає в момент убивства, судовий процес видається йому затишним і викликає апатію. Вважаємо за можливе виокремити два змістових рівня твору: 1) соціальний, пов'язаний із реальними подіями; 2) метафізичний (екзистенціальний), відірваний від дійсності, розкриває внутрішній світ Мерсо.

У діях головного персонажа проявляються всі типові елементи екзистенціалістського напрямку: взаємне непорозуміння близьких людей (які завжди чужі), безглузді випадковості, що в житті відіграють вирішальну роль, неприйняття суспільством не таких, як усі, громадське осудження тощо. Герой лаконічно перераховує все, що він учинив, не роблячи різниці між випитою чашеч-

кою кави, походом у кіно й убивством. Усі діяння Мерсо, його внутрішній світ пройняті атмосферою абсурду та безглуздя. Апогеєм повісті можна вважати опис останньої ночі головного героя в камері, коли збайдужіння залишає його, він мучиться й засинає в страшних кошмарах. Мерсо бажає пережити все знову, наново, від самого початку; він відкриває душу світові, але розуміє, що світ такий же індіферентний, сліпий і глухий до нього, як і він до оточуючих. Самотній Мерсо бачить своє заспокоєння лише в тому, щоб під час страти на нього не дивилися скляними очима, а відчували щире ненависть. Інакше кажучи, Мерсо стає справжньою людиною лише після здійснення ним вибору в «межовій ситуації». З метою вираження свого власного Я він обирає сторону правди, сторону самотності й смерті одночасно.

Чому саме «стороннього» А. Камю зробив героєм свого екзистенціального твору, у чому сутність вибору Мерсо? Посилаючись на судження В. Руднева [1, с. 371], висловимо думку про бажання героя говорити з людьми мовою, яка позбавлена фальшивості й лицемірства. Але це виявилось неможливим, тому що мова апіорі створена для умовностей, фальші, двоєдушності. Як наслідок, герой приречений на мовчання, непорозуміння, неприйняття з боку загалу, а отже, на внутрішній монолог із самим собою. Відсутність любові, поваги до ближнього робить позицію Мерсо «сторонньою», чужою, надто безнадійною, трагічною. Це дає нам усі підстави говорити про метафоричність самої назви повісті та символічне значення образу головного героя.

Отже, ідеї екзистенціалізму й абсурдизму в повісті «Сторонній» повною мірою виявилися на композиційно-змістовому, ідейному рівні твору. Оскільки у фокусі нашого дослідження знаходиться синтаксичний рівень, то перейдемо до безпосереднього аналізу особливостей когезійної зв'язності в зразках екзистенціалістської прози. Розглянемо один із яскравих екзистенціалістських монологів, що завершує повість:

«Lui [l'aumônier] parti, j'ai retrouvé le calme (1). J'étais épuisé et je me suis jeté sur ma couchette (2). Je crois que j'ai dormi parce que je me suis réveillé avec des étoiles sur le visage (3). Des bruits de campagne montaient jusqu'à moi (4). Des odeurs de nuit, de terre et de sel rafraîchissaient mes tempes (5). La merveilleuse paix de cet été endormi entraînait en moi comme une marée (6). À ce moment, et à la limite de la nuit, des sirènes ont hurlé (7). Elles annonçaient des départs pour un monde qui maintenant m'était à jamais indifférent (8). Pour la première fois depuis bien longtemps, j'ai pensé à maman (9). Il m'a semblé que je comprenais pourquoi à la fin d'une vie elle avait pris un « fiancé », pourquoi elle avait joué à recommencer (10). Là-bas, là-bas aussi, autour de cet asile où des vies s'éteignaient, le soir était comme

une trêve mélancolique (11). Si près de la mort, maman devait s'y sentir libérée et prête à tout revivre (12). Personne, personne n'avait le droit de pleurer sur elle (13). Et moi aussi, je me suis senti prêt à tout revivre (14). Comme si cette grande colère m'avait purgé du mal, vidé d'espoir, devant cette nuit chargée de signes et d'étoiles, je m'ouvrais pour la première fois à la tendre indifférence du monde (15). De l'éprouver si pareil à moi, si fraternel enfin, j'ai senti que j'avais été heureux, et que je l'étais encore (16). Pour que tout soit consommé, pour que je me sente moins seul, il me restait à souhaiter qu'il y ait beaucoup de spectateurs le jour de mon exécution et qu'ils m'accueillent avec des cris de haine» (17) (2, 97).

Оскільки за формою це – внутрішній монолог головного героя, його роздуми, спогади, переживання напередодні страти, то логічно, що оповідь ведеться в минулому часі, від першої особи. Відзначаємо використання такого композиційно-структурного типу когезії, як комбінований зв'язок, який поєднує в собі послідовну та паралельну зв'язність речень у межах висловлення. Приміром, речення 1, 2, 3, так само, як і 7, 8 – зв'язані між собою послідовно; рема попереднього речення є темою для наступного; займенниковий зв'язок також підтверджує послідовну ланцюгову когезію. Речення 4, 5, 6, 7 сполучені паралельно, вони є описом-фоном для розгортання екзистенційного героя. Заразом усі структурні види когезії уможливають темпоральну, логічну зв'язність висловлення.

Важливе значення для цілісності висловлення відіграють зачин («*Lui [l'aumônier] parti, j'ai retrouvé le calme*») і кінець речення («*Pour que tout soit consommé, pour que je me sente moins seul, il me restait à souhaiter qu'il y ait beaucoup de spectateurs le jour de mon exécution et qu'ils m'accueillent avec des cris de haine*»), які визначають його композиційну завершеність.

Серед значущих експліцитних прийомів когезії виокремлюються насамперед лексико-семантичні способи зв'язності. За нашими спостереженнями, на відміну від граматичних когезійних засобів, які в цьому разі не такі виразні, суттєві, лексичні та семантичні способи когезії відіграють більш важливу роль при зв'язуванні речень у висловлення. Серед них назвемо такі: уживання тематичної лексики, зокрема абстрактних лексичних одиниць на позначення емоційного стану героїв (*le calme, être épuisé, se sentir, éprouver, souhaiter, heureux, la colère, le mal, l'espoir, la haine*), часових маркерів (*la nuit, cet été, à ce moment, à la limite de la nuit, si près de la mort, le jour de mon exécution*), лексики зі значенням повтору дії (*recommencer, revivre*), стилістичних антонімів (*la mort – revivre*), використання засобів кореференції (... *des sirènes* ont hurlé (7). *Elles* annonçaient...(8); ... j'ai pensé à *maman* (9). *Il m'a semblé que je comprenais pourquoi à la fin*

d'une vie elle avait pris un « fiancé », pourquoi elle avait joué à recommencer (10)) та ін.

Дослідження показало, що присутнє значення при зв'язуванні речень у зразках екзистенціалістської прози мають імпліцитні способи когезії. Такі стилістичні фігури й тропи в ролі когезії, як синтаксичний паралелізм («*Des bruits de campagne montaient jusqu'à moi* (4). *Des odeurs de nuit, de terre et de sel rafraîchissaient mes tempes*» (5)), стилістичний повтор лексичних одиниць на початку речень (*Là-bas, là-bas... ; Personne, personne...*), синтаксична ідентичність структур (речення 2, 3), використання порівнянь (*la merveilleuse paix de cet été endormi entraînait en moi comme une marée ; le soir était comme une trêve mélancolique*), що підсилюють афективність висловлення, зберігають одну модальну тональність у межах висловлення й подібні засоби є вагомим фактором зв'язності.

Розглянемо ще один взірць екзистенціалістського монологу:

«*Pour la troisième fois, j'ai refusé de recevoir l'aumônier* (1). *Je n'ai rien à lui dire, je n'ai pas envie de parler, je le verrai bien assez tôt* (2). *Ce qui m'intéresse en ce moment, c'est d'échapper à la mécanique, de savoir si l'inévitable peut avoir une issue* (3). *On m'a changé de cellule* (4). *De celle-ci, lorsque je suis allongé, je vois le ciel et je ne vois que lui* (5). *Toutes mes journées se passent à regarder sur son visage le déclin des couleurs qui conduit le jour à la nuit* (6). *Couché, je passe les mains sous ma tête et j'attends* (7). *Je ne sais combien de fois je me suis demandé s'il y avait des exemples de condamnés à mort qui eussent échappé au mécanisme implacable, disparu avant l'exécution, rompu les cordons d'agents* (8). *Je me reprochais alors de n'avoir pas prêté assez d'attention aux récits d'exécution* (9). *On devrait toujours s'intéresser à ces questions* (10). *On ne sait jamais ce qui peut arriver* (11). *Comme tout le monde, j'avais lu des comptes rendus dans les journaux* (12). *Mais il y avait certainement des ouvrages spéciaux que le n'avais jamais eu la curiosité de consulter* (13). *Là, peut-être, j'aurais trouvé des récits d'évasion* (14). *J'aurais appris que dans un cas au moins la roue s'était arrêtée, que dans cette préméditation irrésistible, le hasard et la chance, une fois seulement, avaient changé quelque chose* (15). *Une fois !* (16). *Dans un sens, je crois que cela m'aurait suffi* (17). *Mon cœur aurait fait le reste* (18). *Les journaux parlaient souvent d'une dette qui était due à la société* (19). *Il fallait, selon eux, la payer* (20). *Mais cela ne parle pas à l'imagination* (21). *Ce qui comptait, c'était une possibilité d'évasion, un saut hors du rite implacable, une course à la folie qui offrit toutes les chances de l'espoir* (21). *Naturellement, l'espoir, c'était d'être abattu au coin d'une rue, en pleine course, et d'une balle à la volée* (22). *Mais, tout bien considéré, rien ne me permettait ce luxe, tout me l'interdisait, la mécanique me reprenait*» (23) (2, 88).

Запропонований художній уривок – це своєрідна екзистенція Мерсо про смерть, про бажання її уникнути, про втечу як шанс вижити, втечу як вихід із безвихідного становища. Результати розвідки стверджують, що екзистенціал страху, неспокою в очікуванні смерті на синтаксичному рівні уможливають як композиційно-структурні, експліцитні, так і імпліцитні когезійні засоби. Тон екзистенціалістському монологу, його композиційну цілість задають зачин («*Pour la troisième fois, j'ai refusé de recevoir l'aumônier*») та кінець висловлення («*Mais, tout bien considéré, rien ne me permettait ce luxe, tout me l'interdisait, la mécanique me reprenait*»). Когезійну зв'язність речень між собою спостерігаємо також через основні структурні типи когезії. Паралельна когезія представлена, приміром, між реченнями 1, 2, 3, 4; когезія з послідовним, ланцюговим зв'язком сполучає речення 4 та 5. У цьому випадку («*On m'a changé de cellule. De celle-ci, lorsque je suis allongé, je vois le ciel et je ne vois que lui*») речення сполучені засобом повторної номінації, зокрема займенниковим замінником. Отже, висловлення поєднує різні типи когезійної зв'язності, що підтверджує найбільшу вживаність комбінованого типу когезії.

Розвідка засвідчує важливість використання спеціальної тематичної лексики на позначення вищеназваних екзистенціалів (*la mort, exécution, condamné à mort, la mécanique, le mécanisme*), прийомів повторної номінації (*l'aumônier – je n'ai rien à lui dire ... je le verrai bien assez tôt ; le ciel – je ne vois que lui ; la cellule – celle-ci*) як експліцитних засобів когезії.

Проведений аналіз указує на першочергове значення імпліцитних засобів когезії в текстах екзистенціалістської прози. Стилїстичні синоніми (*évasion – un saut hors du rite implacable, une course à la folie ; la mécanique – le mécanisme*), антоніми (*jour – nuit, toujours – jamais*), гіпербола (*une possibilité d'évasion ... qui offrit toutes les chances de l'espoir*), персоніфікація (*le visage du ciel; le déclin des couleurs qui conduit le jour à la nuit*), паралелізм синтаксичних структур речень 10 та

11 з анафоричним повтором («*On devrait toujours s'intéresser à ces questions. On ne sait jamais ce qui peut arriver*»), епіфоричний повтор (*Ce qui comptait, c'était une possibilité d'évasion ... qui offrit toutes les chances de l'espoir. Naturellement, l'espoir ...*) і под. сприяють когезійній зв'язності тексту в цілому.

Надто важливого значення набувають імпліцитні засоби когезії, що не корелюють із частинами висловлення. Маємо на увазі насамперед засоби образної зв'язності. На нашу думку, розвиток образу головного героя повісті варто розглядати як вагомий, змістовний спосіб імпліцитної когезії. Мерсо («сторонній») постійно порівнюється, асоціюється з різними абстрактними чи конкретними художніми образами, тим самим зв'язуючи висловлення в суцільну текстову екзистенціалістську тканину.

Таким чином, бачимо, що в текстах літератури екзистенціалістського напрямку визначальними для когезійної зв'язності речень є імпліцитні засоби сполучуваності, саме вони забезпечують адекватність розуміння тексту. За функціональною значимістю експліцитні (традиційно-граматичні) засоби когезії, що складають ядерні зони способів синтаксичної сполучуваності речень у межах висловлення, поступаються їм місцем. Імпліцитні засоби когезії, що мають нульову кореляцію зі складниками висловлення, домінують, переважають, виступають у сильній позиції.

Наша розвідка довела, що композиційну, структурно-семантичну цілісність у структурі екзистенціалістського монологу, його когезійну зв'язність, глибинний зміст і адекватну інтерпретацію уможливають насамперед імпліцитні засоби когезії. Метафора, алегорія, символи є важливими когезійними способами зв'язності висловлення, усього тексту. Можемо стверджувати, що когезія у французькій літературі екзистенціалізму продовжує свій розвиток і якісно оновлюється. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з аналізом когезії у французькій літературі сюрреалізму, постмодернізму тощо, на матеріалі творів різних художніх напрямів.

Література

1. Словарь культуры XX века [сост. В. Руднев]. – М., 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/>.

Джерела ілюстративного матеріалу

2. Camus A. L'Étranger / A. Camus. – P. : Éditions Gallimard, 1950. – 172 p.